

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษล้านนา ครูบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

วิถีศรัทธาตามแนวครูบาเจ้าศรีวิชัย

Way of faith according to Kruba Chao Sriwichai

พระครูวิโรจน์ชยาภรณ์ Phrakhu Wirojchayaporn

พระครูสุวรรณปัญญาพิสุทธ์ Phrakru Suwan Panyaphisut

พระครูใบฎีกาธนวัฒน์ ปัญญาวัธ Phrakru Baitika Thanawat Panyawuttho

พระมหาภาณุพงศ์ คุณยุตโต Phra Maha Phanupong Khunyutto

วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Lamphun Buddhist College

chonumboo@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นบทความวิชาการ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงวิถีศรัทธาตามแนวครูบาเจ้าศรีวิชัย คำว่า ครูบา เป็นคำกล่าวที่ใช้ในการสื่อถึงพระสงฆ์ในดินแดนล้านนาที่มีศีลาจารวัตร หรือมีแบบปฏิบัติอันเป็นที่เคารพนับถือของผู้คนทั่วไป เป็นผู้ที่มีความเสียสละ มุ่งมั่นทั้งในการพัฒนาจิตใจและสังคมไปพร้อมกัน ในส่วนนี้ ครูบาที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในล้านนา คือ ครูบาเจ้าศรีวิชัย บทความนี้ได้กล่าวถึงการสร้างศรัทธาในรูปแบบของครูบาเจ้าศรีวิชัย ที่ครูบาได้มุ่งเน้นในเรื่องของการใช้ความสามัคคีเป็นเครื่องมือสำคัญ การที่ครูบาเจ้าศรีวิชัยกลายเป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นที่ยอมรับของชาวล้านนาและคนไทยก็เนื่องด้วยวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัดของท่าน คือเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ท่านเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ด้านศาสนา เป็นผู้ผู้นำในการก่อสร้างปฏิสังขรณ์โบราณสถานถาวรวัตถุจำนวนมากมายทั่วแผ่นดินล้านนา วิถีแห่งศรัทธาของครูบาเจ้าศรีวิชัยที่ปรากฏเป็นบทบาทสำคัญที่สร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนล้านนา สรุปเป็น 4 ประเด็นคือ 1) บทบาทในทางพุทธศาสนา 2) บทบาทด้านความเชื่อท้องถิ่น 3) บทบาททางการเมือง และ 4) บทบาทด้านขนัตติธรรมบารมี บทบาทนี้ถือได้ว่าเป็นบทบาทที่สำคัญมากที่สุดในการสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นของครูบาเจ้าศรีวิชัย ด้วยวาจาธรรมที่ว่า “มารบมี บารมีบเกิด”

คำสำคัญ : ศรัทธา; วิถีศรัทธา; ครูบาเจ้าศรีวิชัย

Abstract

This academic article aims to explore Kruba Chao Srivijaya's perspective on the practice of faith. The Kruba is a word used to refer to monks in Lanna who have moral precepts or have a practice that is respected by the general public, a person who has sacrificed Committed to both mental and social development at the same time. In this section, the most famous Kruba in Lanna is Kruba Chao Sriwichai. This article talks about building faith in the form of Kruba Chao Sriwichai. Kruba has focused on using unity as an important tool. The fact that Kruba Chao Sriwichai became famous. He is accepted by the Lanna people and Thai people because of his strict practices. Kruba Chao Sriwichai is a person of pure morality. He is a symbol or representative of the religious ideological struggle. He is a leader in the construction and restoration of many place of worship archaeological sites throughout the land of Lanna. The way of faith of Kruba Chao Srivichai appears to be an important role in building faith for Lanna Buddhists, summarized in 4 points: 1) role in Buddhism, 2) role in local beliefs, 3) political role, and 4) role in tolerance. This role can be considered the most important role in building the faith of Kruba Chao Sriwichai. With the words of the Dharma that "Mara does not exist, merit does not arise."

Keywords: faith; way of faith; Kruba Chao Sriwichai

บทนำ

พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาที่อธิบายปรากฏการณ์ในโลกตามหลักเหตุปัจจัย จึงมักถูกจัดอยู่ในฝ่ายศาสนาที่เน้นเรื่องปัญญา อย่างไรก็ตาม ในพระพุทธศาสนาไม่ได้มีแต่เรื่องที่ต้องใช้หลักเหตุผลแต่เพียงอย่างเดียว บางอย่างที่เกิดขึ้นขัดจำกัดในการสืบสาวด้วยเหตุผลของมนุษย์ ก็ต้องอาศัยศรัทธาเป็นตัวตั้งต้นก่อนเช่นกัน

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เน้นการพัฒนาศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้อง องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้ไม่เชื่ออะไรอย่างมกมาย ไม่สักแต่ว่าเชื่อตามๆ กันมา หรือเชื่อตามตำรา เชื่อข่าวลือ ไม่เชื่อถึงแม้ว่าบุคคลนั้นจะเป็นครูอาจารย์ก็ตาม การจะเชื่อในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น จำเป็นต้องใช้ปัญญาในการพิจารณาอย่างรอบคอบแล้วจึงเชื่อ ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่แค่มีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะต้องมีปัญญาประกอบด้วย การพัฒนาศรัทธาและปัญญาเป็นปัจจัยส่งเสริมซึ่งกันและกัน ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิตของมนุษย์ที่เกิดจากการสนองความอยากรู้ อยากเห็น จัดว่าเป็นสัญชาตญาณดั้งเดิมอย่างหนึ่ง เริ่มตั้งแต่มนุษย์เกิดมาเป็นทารกและมีพัฒนาการกลายเป็นความใคร่รู้ในวัยเด็ก จนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ในวัยเด็กมนุษย์แสวงหาความรู้ความเชื่อจากประสบการณ์ด้วยประสาทสัมผัส เช่น การใช้นิ้วลองแตะสิ่งของที่สงสัย เด็กตั้งปัญหาง่ายๆ ที่อยู่รอบตัว เมื่อพัฒนาการของเด็กเจริญขึ้นตามวัยมนุษย์ จะแสวงหาความเชื่อทางประสบการณ์ด้วยประสาทสัมผัสส่วนอื่น เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการที่จะใช้ความคิด (สวัญ จันทระจำนง, 2540) นอกจากนั้น พระพุทธศาสนามีความสำคัญและสัมพันธ์กับแนวทางการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน ตั้งแต่เกิดจนตาย ความศรัทธาในหลักธรรมซึ่งฝังแน่นอยู่ในจิตใจแสดงออกผ่านพิธีกรรม น้อมนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดสันติสุขที่ยั่งยืนแก่สังคม และพุทธศาสนาถือได้ว่ามีความเจริญรุ่งเรืองมาก เป็นรากฐานของวัฒนธรรมประเพณีของผู้คนในแต่ละท้องถิ่นในหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญกับวิถีชีวิตของชาวพุทธ เป็นจุดกำเนิดแห่งวัฒนธรรมประเพณี เป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หลักธรรมคำสั่งสอนทางพุทธศาสนาก่อให้เกิดการจัดระเบียบทางสังคม พิธีกรรมทางศาสนาก่อให้เกิดประเพณีที่ปฏิบัติกันในชุมชน พระพุทธศาสนาสามารถเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกลุ่มต่างๆ ที่นับถือศาสนาเดียวกันได้อีกด้วย (พระมหานันทกฤต ที่ปงโกร, 2562)

พระสงฆ์มีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมเป็นอย่างดีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะสังคมไทยนั้นเป็นสังคมเมืองพุทธ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การพัฒนาด้านจิตใจ คุณธรรมจริยธรรม ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาสังคมเพื่อให้สังคมสงบสุขร่มเย็น ในดินแดนล้านนามีพระสงฆ์อยู่หลายรูปที่มีบทบาทด้านการพัฒนาสังคม การเผยแผ่ และมีจริยวัตรที่เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชนหลายรูป ซึ่งคนล้านนาจะใช้นามเรียกขานพระสงฆ์เหล่านั้นว่า “ครูบา” ซึ่งหมายถึงพระสงฆ์ที่มีอายุพรรษามาก และเป็นที่เคารพนับถือของชาวบ้านโดยทั่วไป

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

ลักษณะหนึ่งของพระสงฆ์ที่ได้รับการเรียกขานด้วยคำว่า “ครุบา” มักเป็นพระสงฆ์ที่มีผู้คนในพื้นที่เคารพนับถือเป็นอย่างมาก และเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชนและผู้คน ถือเป็นผู้มีอิทธิพลต่อผู้คนในชุมชนอย่างสูง (ณัฐพงศ์ ดวงแก้ว, 2559) วัตรปฏิบัติของครุบาหลายรูปในจังหวัดลำพูนได้ถูกนำมาเป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติของพระสงฆ์ในปัจจุบัน รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหลายแห่งได้นำเอาวิถีปฏิบัติของครุบาบางรูปมาเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมด้วย ปรากฏการณ์เหล่านี้เรียกว่า “วิถีครุบา” ซึ่งครุบาที่มีชื่อเสียงในอดีตของจังหวัดลำพูน ได้แก่ ครุบาเจ้าศรีวิชัย เป็นพระสงฆ์ที่เป็นทั้งพระนักพัฒนา พระปฏิบัติ และพระผู้สันทิ จนภาพลักษณ์ของครุบาเจ้าศรีวิชัย ปรากฏให้ผู้เลื่อมใสในวัตรปฏิบัติของท่านได้เห็นถึงความน่าเคารพเลื่อมใส และนำมาซึ่ง “วิถีศรัทธา” ในตัวตนของครุบาเจ้าศรีวิชัย

นิยามและความหมายของคำว่า “ครุบา”

ตามความเป็นจริงเกี่ยวกับเรื่องของคำเรียกขานพระสงฆ์ว่า “ครุบา” มาจากภาษาบาลีว่า “ครุปี อาจริโย” แปลว่า เป็นทั้งครูและอาจารย์ มาจากคำว่า “ครุปา” ภายหลังเพี้ยนเป็น “ครุบา” ในที่สุด (พระมหาสง่า อีระสวโร, 2553) เป็นคำที่พบว่ามีการใช้เรียกพระสงฆ์ในเฉพาะดินแดนในกลุ่มวัฒนธรรมลันนาเท่านั้น อาจกล่าวได้ว่าเป็นตำแหน่ง (อย่างไม่เป็นทางการ) หนึ่งของพระสงฆ์ที่มีอายุพรรษามาก มีศีลาจารวัตรเรียบร้อย มั่นคงดำรงตนอยู่ในพระธรรมวินัย เป็นที่ยอมรับทั้งในส่วนของคณะสงฆ์และศรัทธาฆราวาสญาติโยมทั่วไป หรือมีผลงานปรากฏแก่ชุมชนในการก่อสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์ สร้างวัดวาอาราม สาธารณสมบัติต่างๆ เช่น ครุบาอภัยสารทระ วัดฝายหิน ครุบาศรีวิชัย ครุบาขาวปี ครุบาวงศ์ เป็นต้น ดังนั้น คำว่า “ครุบา” จึงเป็นคำพิเศษที่มีความเหมาะสมกับผู้ที่มีความพิเศษเท่านั้น ซึ่งพระภิกษุทั่วไปไม่มีสิทธิ์ใช้ หรือแต่งตั้งตัวเองเป็นครุบา และแม้แต่ครุบาเจ้าศรีวิชัย ท่านก็ไม่ได้เรียกตนเองว่า ครุบา แต่เรียกว่า พระ ตามสมณินิยมทั่วไป ซึ่งปรากฏในเอกสารหลายฉบับที่ถูกเขียนขึ้นในยุคสมัยของครุบาเจ้าศรีวิชัย ที่จะเขียนถึงครุบาว่า “พระศรีวิไชย”

ในช่วงทศวรรษ 2530 ถือเป็นช่วงเวลาของการเกิดแนวคิดท้องถิ่นนิยม (ลันนานิยม) กระแสดังกล่าวทำให้เรื่องราวและภาพลักษณ์ของครุบาศรีวิชัยถูกขูดให้เป็นส่วนหนึ่งของกระแสประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในฐานะบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ ดังนั้น ในช่วงเวลานี้ ลักษณะของความเป็น “ครุบา” ที่เคยมีลักษณะที่หลากหลาย กลายเป็นลักษณะที่มีครุบาศรีวิชัยเป็นแบบแผน หากถามถึงคำว่า “ครุบา” ผู้คนมักจะนึกถึงครุบาศรีวิชัยเป็นสิ่งแรก กระแสดังกล่าวทำให้คำว่า “ครุบา” เริ่มมีบทบาทและ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

เป็นที่สนใจของผู้คนในสังคมมากยิ่งขึ้น คำว่า “ครุบา” จึงถูกนำไปใช้กันอย่างแพร่หลายในกลุ่มพระสงฆ์ในพื้นที่ภาคเหนือปัจจุบัน โดยจะมีลักษณะที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับภาพลักษณ์ของครุบาศรีวิชัยเป็นหลัก พระสงฆ์ที่ได้รับการเรียกขาน หรือเรียกขานตัวเองด้วยคำว่า “ครุบา” จึงมีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นครุบาศรีวิชัย ทั้งลักษณะการแต่งกาย การนุ่งห่ม การห้อยลูกประคำ การถือไม้เท้า และการใช้ตาลปัตรที่ทำจากใบลานหรือหางนกยูง เป็นต้น อีกทั้ง กลุ่มพระสงฆ์ที่นำคำว่า “ครุบา” มาใช้ในปัจจุบัน มักจะมีลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นตนบุญหรือเป็นผู้วิเศษร่วมด้วย ส่วนใหญ่มักแสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ฝึกฝนในทางธรรม ปฏิเสธทางโลกตั้งแต่ยังเยาว์วัย ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ลักษณะของคำว่า “ครุบา” ทั้งในแง่ความหมายและตัวบุคคล จะมีลักษณะความเป็นครุบาศรีวิชัยเป็นกรอบหลักในการนิยามและปฏิบัติ ทั้งที่ในประวัติศาสตร์ คำว่า “ครุบา” และลักษณะของบุคคลที่ได้รับการเรียกขานด้วยคำว่า “ครุบา” มีลักษณะที่หลากหลาย ไม่ได้มีกรอบการนิยามที่ชัดเจนตายตัวว่าต้องมีลักษณะเช่นไร คำว่า “ครุบา” เป็นคำที่ไม่มีความหมายชัดเจน และด้วยความไม่ชัดเจนจึงทำให้เกิดการนำมาใช้กันอย่างแพร่หลาย จึงทำให้เกิดความพยายามที่จะนิยามและถกเถียงกันถึงความหมายของคำว่า “ครุบา” มากยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นยังมีการสร้างวาทกรรมเรื่อง “ครุบาอุ้มแก๊ส” ขึ้นมาเพื่อโจมตีกลุ่มพระสงฆ์เหล่านี้ด้วย แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า “ครุบา” โดยปกติแล้วจะเป็นคำที่ใช้เรียกและนิยามตัวบุคคลที่เหมาะสมแก่การได้รับการเรียกขานด้วยคำว่า “ครุบา” ที่เกิดขึ้นจาก “ความศรัทธา” ของคนในสังคมเป็นสำคัญ ซึ่งหากดูความหมายของคำว่า “ครุบา” ที่ปรากฏในพจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง ได้ให้ความหมายของคำว่า “ครุบา” ไว้ 2 ความหมายใหญ่ๆ คือ 1. ครุบา หมายถึง ครุบาผู้สอนกุลบุตร หมายถึง สมภาร, คำใช้เรียกพระเถระผู้เป็นที่เคารพนับถือ ซึ่งมักจะมีอายุประมาณ 50 ปี ขึ้นไป 2. ตำแหน่งพระสงฆ์ชั้นสูงกว่าพระสวามี และรองจากสมเด็จพระราชาธรรม (ไทเขิน) (อุดม รุ่งเรืองศรี, 2534) ส่วนในพจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในใบลานของอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคณะ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ครุบา” หมายถึงพระภิกษุที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง หรือ “ครุบาเจ้า” หมายถึง พระภิกษุที่บวชมานาน สูงอายุ (อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคนอื่นๆ, 2539) หรือในพจนานุกรมภาษาถิ่นภาคเหนือ ของสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ได้ให้ความหมายของคำว่า “ครุบา” ไว้ 2 ความหมาย คือ 1. ครุบา หมายถึง เจ้าอาวาส คำใช้เรียกพระภิกษุผู้เป็นที่เคารพนับถืออย่างยิ่ง 2. ตำแหน่งพระภิกษุของไทเขิน ลำดับรองจากสังฆราช (สถาบันราชภัฏเชียงใหม่, 2539) จากความหมายดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการนิยามความหมายของคำว่า “ครุบา” มี

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษล้านนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

ความแตกต่างกันไป บางฉบับได้มีการกำหนดเกณฑ์อายุ บางฉบับให้คำอธิบายเพียงว่าเป็นพระภิกษุที่ได้รับการยกย่องอย่างสูงหรือหมายถึงเจ้าอาวาส รวมไปถึงเป็นคำเรียกพระภิกษุผู้เป็นที่เคารพนับถือเป็นอย่างสูง ความแตกต่างดังกล่าวจึงเป็นปัญหาอย่างยิ่งที่จะสร้างค่านิยมที่ชัดเจน

อย่างไรก็ตาม คำนียามคำว่า “ครุบา” คือคำที่มีความหมายเชิงปัจเจก เนื่องจากเป็นคำที่เกิดขึ้นจากความศรัทธาของคนในสังคมเป็นสำคัญ และสามารถใช้เรียกพระภิกษุรูปใดก็ได้ตามความศรัทธาของตนเอง ไม่มีเกณฑ์วัยวุฒิ คุณวุฒิที่ชัดเจน วัยวุฒิและคุณวุฒิ รวมทั้งการนิยามเชิงปัจเจกให้กับพระภิกษุในความเป็นครุบาจึงขึ้นอยู่กับมุมมองของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ (ณัฐพงศ์ ดวงแก้ว, 2562)

ชีวประวัติครุบาเจ้าศรีวิชัย

หากพูดถึงพระภิกษุสงฆ์ในดินแดนล้านนาที่ถูกกล่าวขานและได้รับศรัทธาจากพุทธศาสนิกชนมากที่สุดรูปหนึ่งเห็นจะเป็น ครุบาศรีวิชัย หรือ พระศรีวิชัยชนะภิกษุ พระมหาเถระซึ่งเป็นที่รู้จักในฐานะผู้สร้างถนนขึ้นพระบรมธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2477 จนได้รับการขนานนามว่า “เจ้าตนบุญแห่งล้านนา” หมายถึง นักบุญแห่งล้านนา เป็นผู้ที่สร้างความเจริญรุ่งเรือง และสืบทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่จวบจนถึงปัจจุบัน

ครุบาเจ้าศรีวิชัย นามเดิม “ดินเพื่อน” “อินตาเพื่อน” “ฟ้าฮ้อง” เกิดวันอังคารที่ 11 มิถุนายน 2421 ตรงกับปีชวด ที่ บ้านปาง ตำบลศรีวิชัย (เดิมเรียกตำบลแม่ตืน) อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน และมรณภาพเมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2482 ปีชว ชื่อ “พ่อควาย” มีเชื้อสายยางแดง (กะเหรี่ยงแดง) มารดาชื่อ “แม่อุสา” มีเชื้อสายไทยอง พ่อควายสืบเชื้อสายมาจาก “หมื่นผาบ” หมอคล้องช้างของเจ้าหลวงดาราดิเรกรัตนไพโรจน์ ดินเพื่อนบรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ 17 ปี และอุปสมบทเมื่ออายุ 21 ปีที่วัดบ้านโฮ่งหลวง โดยมีพระอุปัชฌาย์ชื่อ “ครุบา สมณะ” ได้รับฉายาว่า “สิริวิชัยภิกษุ” หรือพระศรีวิชัย จากนั้นท่านเดินทางไปศึกษาวิชากรรมฐานที่สำนักดอยเต่า กับ “ครุบาอุปละ” ที่สำนักดอยครั้ง กับ “ครุบาโปธา” และสำนักดอยคำ กับ “ครุบาเมธา” (ปัจจุบันทั้งสามสำนักอยู่บนม่อนเขาขนาดย่อมรอยต่อระหว่างตำบลเหมืองจี้ อำเภอเมือง กับตำบลทากาศ อำเภอแม่ทา จังหวัดลำพูน) เมื่อเรียนจบได้กลับมาเป็นเจ้าอาวาสที่วัดบ้านปาง และเริ่มก่อสร้างเสนาสังฆิกะหลายแห่งในเขตลำพูน เชียงใหม่ ลำปาง ตอนใต้ จนเป็นที่รำลือ (เพ็ญสุภา สุขคตะ, 2562 : 107) ครุบาศรีวิชัย นับได้ว่าเป็นครุบาต้นแบบของครุบาในยุคหลังที่ผ่านมา วัตรปฏิบัติของครุบาศรีวิชัยมุ่งเน้นในเรื่องของการบำเพ็ญ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

สมาธิภาวนาและการเป็น “ต้นบุญ” คือการสาธารณสงเคราะห์ ครุบาศรีวิชัยได้เป็นประธานในการก่อสร้าง รวมถึงบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามเกือบทั่วทั้งภาคเหนือ ตามที่ได้รับการบันทึกไว้ในหนังสืออัตชีวประวัติครุบาศรีวิชัยหลายๆ เล่ม จำนวนถึงร้อยกว่าวัด นับได้ว่าครุบาศรีวิชัยมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาวัดวาอารามต่างๆ ให้เป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของพุทธศาสนิกชนเป็นอย่างมาก

การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ถือเป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญที่สุดในกระบวนการของครุบาเจ้าศรีวิชัย โดยพุทธสถาปตยกรรมทั้งหมด กอปรด้วย พระธาตุเจดีย์ วิหาร โบสถ์ หอธรรม มณฑปรอยพระบาทและเสนาสนะอื่นๆ รวมถึงสาธารณะประโยชน์ เช่น ถนน สะพาน โรงพยาบาล โรงเรียน เปรียบเสมือนการสร้างทานให้ผู้คนมากราบไหว้บูชา ได้มาใช้สอย ถือเป็นตัวแทนของผลบุญที่ใช้ในการบำเพ็ญเพียรบารมีอย่างหนึ่งของครุบาเจ้าศรีวิชัย โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน หรือที่เรียกว่า “หน้าหมู่บ้าน” อย่างไรก็ตาม ทามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความขัดแย้งที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคม อำนาจอรัฐ และจารีตประเพณี อาทิ การออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองสงฆ์ พ.ศ. 2445 การจัดตั้งระบบการปกครองสงฆ์ตามแนวทางของกรุงเทพฯ ที่ภิกษุสามเณรในล้านนาต้องปฏิบัติตามระเบียบใหม่ จนกระทั่งครุบาเจ้าศรีวิชัยถูกอธิกรณ์หลายครั้ง ความขัดแย้งระหว่างครุบาเจ้าศรีวิชัยกับคณะสงฆ์ฝ่ายปกครอง ได้ดำเนินมาเป็นระยะเวลาเกือบ 30 ปี นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2451 เป็นต้นมา ตราบกระทั่งวาระสุดท้ายในชีวิตของครุบาเจ้าศรีวิชัย โดยครุบาเจ้าศรีวิชัยมรณภาพในวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2481 ที่วัดบานปาง ขณะมีอายุได้ 60 ปี 9 เดือน 11 วัน (ภักดีกุลรัตน และ ไพโรจน์ ไชยเมืองขึ้น, 2566 : 134)

ความศรัทธาตามแนวพระพุทธศาสนา

โดยทั่วไปแล้วความเชื่อของมนุษย์สามารถแบ่งออกได้ดังนี้ (วนิดา ขำเขียว, 2543)

1. ความเชื่อถือในอำนาจอันสูงสุดของพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ ความเชื่อแบบนี้ก่อให้เกิดเป็น ลัทธิเทวนิยม (Theism) ซึ่งยอมรับในอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ของพระผู้เป็นเจ้าว่าเป็นผู้สร้างสรรค์และ ทำลายโลกอำนาจของพระองค์จึงแผ่คลุมอยู่ทั่วไป พระองค์ทรงสรรพเดชะ (Omnipotence) ทรงรู้ ทุกสิ่ง (Omniscience) จึงไม่มีความรู้ใดปิดบังอำพรางพระองค์ได้ทรงสถิตอยู่ในทุก ๆ แห่ง (Omnipresence) ความเชื่อเช่นนี้ ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และศาสนาซิกข์ เป็นต้น
2. ความเชื่อในหลักธรรมและกฎศีลธรรมต่าง ๆ และจริยธรรมทั่ว ๆ ไป แต่ปฏิเสธพระผู้เป็นเจ้าว่าเป็นเป้าหมายสูงสุด และไม่เชื่อว่าโลกจะเกิดจากพระผู้สร้างนี้ เพราะเชื่อว่าโลกเกิดจากเหตุ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567
ปัจจัยต่าง ๆ ศาสนาในกลุ่มนี้จึงเรียกว่าอเทวนิยม (Atheism) มีแนวความคิดอยู่บนพื้นฐานของเหตุผลมากกว่าความเชื่อถือ หรือหลักของศรัทธาซึ่งได้แก่ พระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เป็นต้น

3. การยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ ข้อนี้เป็นประเด็นแรก เริ่มแรกที่มนุษย์เกิด มา สัมผัสโลกก็มองเห็นธรรมชาติอยู่รอบตัวโดยไม่รู้ว่าเป็นสิ่งใดและเป็นเพราะอะไร ร่างกายกระทบ กับความหนาวความร้อนสัมผัสตามองเห็นโลกรอบตัวพบกับความมืดความสว่าง ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์

ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนามี 4 ประการ ได้แก่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2552)

1. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่า เมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือ เป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตน เป็นเหตุปัจจัย ก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำมิใช่ด้วยอำนาจอนหรืออนาคตโชค เป็นต้น

2. วิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่า กรรมที่ทำแล้วย่อมมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

3. กัมมัสสกตาสัทธา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของ จะต้องรับผิดชอบเสวยวิบาก เป็นไปตามกรรมของตน

4. ตถาคตโพธิสัทธา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุด บริสุทธิ หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ทรงบำเพ็ญไว้

คุณสมบัติของบุคคลเป็นเหตุปัจจัยด้านหนึ่งที่เป็นเครื่องให้เกิดศรัทธาได้ มีการแสดงไว้ในประมาณ คือ ปมาณิกา 4 ประการ ดังนี้ (พระครูปลัดสังวาลย์ เทวสโร (ศรีสุข), 2560)

1. รูปประมาณ ผู้ถือประมาณในรูปบุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม ทรวดทรงดี อวัยวะสมส่วน ท่าทางสง่า สมบูรณ์พร้อม จึงชอบใจเลื่อมใสที่จะเชื่อถือ

2. โสภประมาณ ผู้ถือประมาณในเสียง บุคคลที่ได้ยินได้ฟังเสียง สรรเสริญเกียรติคุณหรือเสียงพูดจาที่ไพเราะจึงชอบใจเลื่อมใสในใจที่จะเชื่อถือ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

3. อุชุประมาณ ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้ามอง บุคคลที่มองเห็นสิ่งของเครื่องใช้
ความเป็นอยู่ที่เศร้ามอง เช่น จีวรคร่ำๆ เป็นต้น หรือมองเห็นการกระทำคร่ำเครียดเป็นทฤกิริยา
ประพตติเคร่งครัดเข้มงวด ขูดเกลาดตน จึงชอบใจเลื่อมใสใน้อมใจที่จะเชื่อถือ

4. ธรรมประมาณ ผู้ถือประมาณในธรรม บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นสารธรรมหรือการ
ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมธิ ปัญญา จึงชอบใจเลื่อมใสใน้อมใจที่จะเชื่อถือ

เมื่อเกิดความเชื่อในสิ่งใด ๆ บุคคลสามารถที่จะยึดเอาสิ่งนั้น ๆ มาเป็นที่พึ่งที่อาศัย ยึด เหนี่ยว
จิตใจให้ระลิกถึงได้ และทำให้เกิดความอุ่นใจแก่ตนเองได้ ดังพุทธภาษิตว่า “สทฐา วิตต ปุริสส เสฏฐ”
(มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) เพราะศรัทธาเป็นเบื้องต้นที่จะทำให้เกิดคุณธรรมข้ออื่น ๆ
ตามมา ศรัทธาจึงเป็นกำลังที่สำคัญอย่างหนึ่ง ดังที่ได้มีการเปรียบเทียบเอาไว้ว่า “จัดเป็นกำลังหนุน
ช่วยส่งเสริมในการบำเพ็ญคุณธรรมต่าง ๆ ยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่าง
กว้างขวางไพบุลย์ เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตน เลี้ยงผู้อื่นให้มี
ความสุข และบำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ดังนั้น
ศรัทธาเป็นที่พึ่งอาศัยของบุคคลในลักษณะก่อให้เกิดมีการสั่งสมคุณความดีเอาไว้มาก แสดงถึง
ความสำคัญของศรัทธาในฐานะเป็นที่รวบรวมเสบียงคือ กุศล คุณความดีต่าง ๆ เพราะความเชื่อเป็น
ตัวนำให้บุคคลทำความดีอื่นตามมา เช่น คนที่มีศรัทธาจะทำบุญถวายทาน จะรักษาศีล หรือจะเจริญ
ภาวนา จะทำประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งที่ตนทำนั้นจะเป็นความดี ให้
ผลตอบแทนที่เป็นประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ด้วยเหตุดังกล่าวศรัทธาจึงเป็นข้อธรรมที่รวบรวมไว้ซึ่ง
เสบียงคือ กุศลได้เป็นอันมากอย่างนี้ เป็นอันได้ความอุ่นใจ ได้ที่พึ่งที่อาศัย (พระครูปลัดสังวาลย์ เทวส
โร (ศรีสุข), 2560)

วิถีแห่งศรัทธาตามแนวครุบาเจ้าศรีวิชัย

การสร้างศรัทธาของครุบาเจ้าศรีวิชัย ได้ยึดถือแนวทางการสร้างความศรัทธาตามแนวพุทธ
ศาสนาเป็นการสำคัญ ครุบาเจ้าศรีวิชัย เชื่อในเรื่องของพลังศรัทธาที่บริสุทธิ์ว่ามีกำลังมากกว่าความ
ศรัทธาโดยทั่วไป เพราะพลังศรัทธาได้ก่อให้เกิดความสำเร็จนานัปการโดยที่ครุบาเจ้าศรีวิชัยไม่ได้ร้อง
ขอในการดำเนินการใดๆ อีกทั้ง การใช้หลักอหิงสา (สงบ สยบความเคลื่อนไหว) ยังเป็นการสร้างพลัง
ศรัทธาให้เกิดขึ้นในตัวของครุบาเจ้าศรีวิชัยโดยไม่ต้องลงทุนใดๆ ไม่จำเป็นต้องป่าวร้อง ป่าวประกาศ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษล้านนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567 หรือให้ลูกศิษย์ใกล้ชิดคอยประโคมคุณงามความดีให้ผู้อื่นรับรู้ แต่ครุบาเจ้าศรีวิชัย ใช้อัตลักษณ์ ตัวตน และวิถีแห่งสันติธรรมเป็นเครื่องสร้างพลังศรัทธาให้เกิดขึ้น

ครุบาศรีวิชัยเป็นพระสงฆ์ที่มีความประพฤติปฏิบัติเคร่งครัด สมณะ ถือสันโดษ และมีศิลาจารวัตรที่งดงามน่าับถือ ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงเคารพและเลื่อมใสศรัทธาท่านมาก ไม่ว่าใครก็อยากให้ท่านเป็นพระอุปชฌาย์หรือบวชให้ ตามจารีตที่ถือปฏิบัติมาแต่ดั้งเดิมของล้านนาครุบาศรีวิชัยสามารถทำหน้าที่เป็นพระอุปชฌาย์ได้ แต่ในปี พ.ศ.2446 ได้มีการออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) เพื่อให้สังฆมณฑลทั่วราชอาณาจักรอยู่ภายใต้ระเบียบเดียวกันตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช ทรงกราบบังคมทูลแนะนำพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชบัญญัติดังกล่าวได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนว่า “พระอุปชฌาย์ที่จะบวชกุลบุตรได้ ต้องได้รับการแต่งตั้งตามระเบียบการปกครองของสงฆ์จากส่วนกลางเท่านั้น” โดยเจ้าคณะแต่ละแขวงจะทำหน้าที่เป็นผู้คัดเลือกรายชื่อผู้สมควรเป็นพระอุปชฌาย์ เพื่อเสนอต่อเจ้าคณะผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ ให้ดำเนินการแต่งตั้งต่อไป ดังนั้นเมื่อครุบาศรีวิชัยยังคงยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติตามจารีตดั้งเดิมของล้านนาในการทำหน้าที่พระอุปชฌาย์โดยยังไม่ได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลาง จึงไปขัดกับพระราชบัญญัติดังกล่าวและขัดแย้งกับคณะสงฆ์ทั้งระบบ เริ่มตั้งแต่เจ้าคณะแขวงลี้ เจ้าคณะจังหวัดลำพูน เจ้าคณะมณฑลพายัพ เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ ฯลฯ และเป็นเหตุให้ครุบาศรีวิชัยต้องอธิกรณ์โดยถูกกล่าวหาว่าล่วงเกินอำนาจ กระด้างกระเดื่อง ขัดคำสั่งของเจ้าคณะแขวงลี้ เพราะตั้งตนเป็นพระอุปชฌาย์เองโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าคณะแขวงลี้ จึงถือได้ว่าเป็นพระอุปชฌาย์เถื่อน (กฤษณา หงส์อุเทน, 2564 : 227-228) จนเป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้ครุบาเจ้าศรีวิชัยต้องอธิกรณ์มากถึง 3 ครั้งในกาลต่อมา แต่นั่นก็หาได้ทำลายพลังศรัทธาของพุทธศาสนิกชนล้านนาที่มีต่อตัวครุบาเจ้าศรีวิชัยลงได้ และกลับสร้างพลังศรัทธาให้มีความความแน่นแฟ้น เข้มแข็ง เข้มขลัง และทรงพลังมาจนตราบถึงทุกวันนี้

งานก่อสร้างและการบูรณะพุทธสถานถือเป็นภาพลักษณ์หลักของครุบาศรีวิชัย กล่าวคือ ท่านได้เดินทางไปบูรณะก่อสร้างสถานที่แต่ละแห่งให้มีความยิ่งใหญ่ และมีความสำคัญ เช่น การสร้างถนนขึ้นพระธาตุดอยสุเทพระยะทางกว่า 11 กิโลเมตร ใช้เวลาเพียง 5 เดือนเศษ ซึ่งมีผู้คนทั่วภาคเหนือเดินทางมาช่วยสร้าง โดยไม่ใช้งบประมาณจากรัฐบาลแม้แต่บาทเดียว อีกทั้งยังสัมพันธ์กับเรื่องการแสดงบารมี ความศักดิ์สิทธิ์ และอธิการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการก่อสร้างหรือบูรณะสถานที่

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

ต่าง ๆ นอกจากนี้ ครุบาศรีวิชัยยังเป็นนักพัฒนาผู้มุ่งเน้นเรื่องการก่อสร้างบูรณะ อย่างการผายเบี่ยงเสี้ยนทรายเพื่อกำหนดวันและเวลาในการก่อสร้าง อาจกล่าวได้ว่าเรื่องราวของบารมี ความศักดิ์สิทธิ์และอภินิหารได้เสริมให้ภาพลักษณ์ของครุบาศรีวิชัยกลายเป็นผู้วิเศษหรือเป็น “ตนบุญ” แสดงให้เห็นว่าครุบาศรีวิชัยเป็นตนบุญผู้มีบารมีสูง ไม่ว่าจะผูกโยงกับอภินิหารต่างๆ ตั้งแต่เกิดจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต ก็ยังคงเป็นตนบุญผู้มีความเมตตาต่อสรรพสัตว์ มีความเคร่งครัดในวัตรปฏิบัติทางศาสนา และที่สำคัญที่สุดคือเป็นตนบุญผู้ให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพุทธศาสนา โดยเฉพาะการก่อสร้างบูรณะพุทธสถานสำคัญต่างๆ จำนวนมากในภาคเหนือ (โชติกา นุ่นชู, 2564) และด้วยความที่ครุบาเจ้าศรีวิชัยมีการเล่าถึงประวัติผ่านหนังสือ บทความ และผลงานวิจัยมากมายหลายครั้งจากนักวิชาการทั้งทางประวัติศาสตร์ และพระพุทธศาสนา จึงทำให้ครุบาเจ้าศรีวิชัยเป็นที่รู้จักของทุกคนทั่วไปไปโดยปริยาย ซึ่งภาพลักษณ์สำคัญ ๆ ของครุบาเจ้าศรีวิชัยมีอยู่ 4 ประการหลัก ๆ ได้แก่ (ณัฐพงษ์ ดวงแก้ว, 2559 : 5)

1. ภาพลักษณ์การเป็น “ตนบุญ” ผู้วิเศษ ภาพลักษณ์นี้ มักจะสัมพันธ์อยู่กับเรื่องราวเหนือธรรมชาติ เช่น เมื่อครั้งครุบาถือกำเนิดได้เกิดฝนตกฟ้าร้อง ฝนฟ้าคะนอง แผ่นดินไหว เป็นที่มาของชื่อท่านว่า “อ้ายฟ้าฮ้อง (ร้อง)” หรือ “อินเพื่อน” เป็นคนมีเมตตาสูงกว่าบุคคลปกติ โดยเวลาพ่อแม่ นำปลาหรือสัตว์ที่จับมาได้มาขังไว้ ท่านก็มักจะนำไปปล่อย มีจิตใจฝึกฝนในทางธรรม สันโดษ

2. ภาพลักษณ์การเป็น “เกจิ” รูปสำคัญในพุทธศาสนาไทย โดยชีวประวัติแต่ละฉบับจะต้องเน้นย้ำวัตรปฏิบัติของครุบาศรีวิชัย เช่น ท่านเป็นพระที่มักน้อย สันโดษ ไม่ปรารถนาในยศถาบรรดาศักดิ์ เคร่งครัดในพระวินัย ฉ้นข้าวมือเดียว และไม่ฉันอาหารที่ประกอบด้วยเนื้อสัตว์

3. ภาพลักษณ์พระนักพัฒนา เป็นสิ่งที่ชีวประวัติทุกฉบับของครุบาศรีวิชัยจะต้องนำเสนอ โดยจะต้องกล่าวถึงความสำคัญของสถานที่แต่ละที่ที่ครุบาศรีวิชัยได้ไปบูรณะหรือสร้าง เช่น พระธาตุดอยสุเทพ พระธาตุข่อยแอ พระธาตุดอยตุง วิหารพระเจ้าตนหลวง วัดสวนดอก วัดพระสิงห์ ซึ่งสถานที่แต่ละที่ก็จะสัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับตำนานพระเจ้าเลียบโลก หรือเป็นหนึ่งใน “ซุฮาด” ตามความเชื่อของคนในภาคเหนือ และทุกฉบับจะต้องกล่าวถึงผลงานชิ้นสำคัญของครุบาศรีวิชัย คือ การสร้างถนนขึ้นดอยสุเทพ ด้วยระยะทางกว่า 12 กิโลเมตร กับการใช้เวลาสร้างเพียง 5 เดือน และจะต้องสรุปจำนวนสถานที่ที่ครุบาศรีวิชัยได้เดินทางไปสร้างหรือบูรณะไว้ท้าย

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

4. ภาพลักษณ์พระต้นแบบพุทธศาสนาแบบจารีตลันนา ภาพลักษณ์นี้เนื้อหามักจะนำเสนอผ่านกรณีความขัดแย้งระหว่างครุบาศรีวิชัยกับรัฐไทย กล่าวคือ ครุบาศรีวิชัยที่ไม่ยอมสยบยอมต่ออำนาจรัฐ โดยยึดมั่นพระธรรมวินัยและการปฏิบัติตามที่ได้เรียนรู้และสืบทอดมาจากครุบาอาจารย์เท่านั้น ซึ่งประเด็นดังกล่าวนี้ ภายหลังถูกเลียงและถูกลดทอนความสำคัญลงไป เช่น ใน “เพลงครุบาศรีวิชัย” ฉบับของทิพวรรณ จันทรสวัย แทบจะไม่กล่าวถึงความขัดแย้ง หรือใน “เพลงครุบาเจ้าศรีวิชัย” ฉบับของพิพัฒน์พงษ์ หน่อขัด กล่าวว่าเป็นเพียงมารผจญเท่านั้น

ดังนั้น ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า บทบาทสำคัญของครุบาศรีวิชัยที่สร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนลันนา สรุปเป็น 4 ประเด็นสำคัญ คือ

1. บทบาทในทางพุทธศาสนา ครุบาเจ้าศรีวิชัยอาจดูเหมือนว่ามีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัดกว่าพระสงฆ์ทั่วไป เช่น การฉันอาหารมื้อเดียว ไม่ฉันเนื้อสัตว์ เลือกฉันผักตามวัน ให้ความสำคัญกับการถือสันโดษ ยึดมั่นในศีล วินัยของพระพุทธเจ้ามากกว่ากฎระเบียบของคณะสงฆ์จากส่วนกลาง การเป็นประธานก่อสร้างและบูรณะวัดวาอารามเกือบจะทั่วภาคเหนือ เช่น วัดพระธาตุหริภุญชัย วัดพระธาตุดอยสุเทพ วัดพระสิงห์ วัดพระธาตุดอยตุง วัดศรีโคมคำ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นลักษณะเด่นที่ทำให้พุทธศาสนิกชนลันนาเกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อตัวครุบาเจ้าศรีวิชัย

2. บทบาทด้านความเชื่อท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง ตนบุญ หรือพญาธรรมิกราช ที่เชื่อกันว่าจะลงมาช่วยค้ำจุนพระพุทธศาสนา รวมถึงเสียงที่เล่าลือเกี่ยวกับครุบาศรีวิชัยจึงขยายออกไป นับตั้งแต่เป็นผู้เฒ่าเดินตากฝนไม่เปียกและได้รับดาบสรีกัญไชย (พระขรรค์ชัยศรี) จากพระอินทร์ ความนับถือเลื่อมใสศรัทธาในตัวครุบาศรีวิชัยยังแพร่ขยายออกไปอย่างไม่หยุดยั้ง แนวคิดดังกล่าวนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ครุบาเจ้าศรีวิชัยกลายเป็นบุคคลอันตราายสำหรับรัฐบาลกรุงเทพฯ และคณะสงฆ์ไทย ถึงกับมองว่า ครุบาเจ้าศรีวิชัยสามารถควบคุมฝัติดิให้มาช่วยงานก่อสร้างวัดวาอารามได้

3. บทบาททางการเมือง ด้วยแรงศรัทธาของประชาชนลันนาที่มีต่อครุบาเจ้าศรีวิชัยจำนวนมาก กลายเป็นแรงสนับสนุนของอำนาจรัฐบาลสยาม ที่พยายามผนวกอาณาจักรลันนาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 และคณะสงฆ์ส่วนกลางได้มีการออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 โดยกำหนดให้พระสงฆ์ฝ่ายปกครองในทุกมณฑลต้องได้รับการแต่งตั้งจากส่วนกลาง เปลี่ยนโครงสร้างการปกครองสงฆ์ท้องถิ่นใหม่ โดยเฉพาะพระสงฆ์ที่จะเป็นพระอุปัชฌาย์ต้องได้รับการแต่งตั้งจากคณะสงฆ์ส่วนกลาง นั่นจึงทำให้ครุบาเจ้าศรีวิชัยกลายเป็นอุปัชฌาย์เถื่อน

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

ในทันที แต่ครุบาเจ้าศรีวิชัยก็ไม่ได้ครั้นคร้ามต่อกฎระเบียบใหม่ดังกล่าว ยังคงทำหน้าที่ในการบวชให้กับกุลบุตรที่มีความปรารถนาอยากจะบวชเช่นทุกครั้งที่ผ่านมา จนถูกเจ้าคณะแขวงลี้จับกุมตัวไปไต่สวนที่เมืองลำพูน

4. บทบาทด้านขันติธรรมบารมี บทบาทนี้ถือได้ว่าเป็นบทบาทที่สำคัญมากที่สุดในการสร้าง ความศรัทธาให้เกิดขึ้นของครุบาเจ้าศรีวิชัย ด้วยวาจาธรรมที่ว่า “มารบมี บารมีบ่เกิด” ได้ทำให้ครุบา เจ้าศรีวิชัยกลายเป็นพระสงฆ์นักอหิงสา ประกอบด้วยควมมีเมตตาธรรมและขันติบารมีธรรมอย่าง สูงส่ง ครุบาเจ้าศรีวิชัยอดทนต่อการกระทำทุกอย่างที่คณะสงฆ์กรุงเทพฯ รัฐบาลกรุงเทพฯ และเจ้า คณะแขวงลี้ ทำกับครุบา และเวลา ได้เป็นเครื่องพิสูจน์แล้วว่า ครุบามีความผิดหรือไม่ และได้ กลายเป็นความศรัทธาอันแรงกล้าที่พุทธศาสนิกชนชาวล้านนามีต่อครุบาเจ้าศรีวิชัย จวบจนทุกวันนี้

องค์ความรู้

องค์ความรู้ที่ได้จากบทความ วิธีศรัทธาตามแนวครุบาเจ้าศรีวิชัย สรุปได้ดังนี้

1. การยึดถือแนวทางการสร้างศรัทธาตามแนวพุทธศาสนาเป็นหลัก ด้วยการปฏิบัติให้เห็น ทำ เป็นให้ดู เรียนรู้จากการลงมือ และยึดถือความถูกต้อง ซึ่งครุบาเจ้าศรีวิชัยได้ยึดถือปฏิบัติตลอด ระยะเวลาทั้งชีวิตของท่าน

2. ความเชื่อในพลังศรัทธา ครุบาเจ้าศรีวิชัย เชื่อมั่นในพลังศรัทธาว่ามีความยิ่งใหญ่และ สามารถทำทุกอย่างให้สำเร็จลงได้ ซึ่งความเชื่อดังกล่าวนี้นปรากฏให้เห็นเมื่อครั้งที่ครุบาเจ้าศรีวิชัย เป็นผู้นำในการสร้างทางขึ้นดอยสุเทพ ที่ท่านเชื่อว่า “การสร้างทางครั้งนี้จะสำเร็จได้โดยเร็วพลันใน ระยะเวลาไม่ถึง 6 เดือน ด้วยความร่วมมือจากเทวดา”

3. การใช้หลักอหิงสาในการสร้างพลังศรัทธา (สงบ สยบความเคลื่อนไหว) ครุบาเจ้าศรีวิชัยให้ หลักอหิงสาเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างพลังศรัทธาให้เกิดขึ้น ท่านไม่ได้คิดร้าย หรือคิดต่อสู้กับผู้อื่น ถึงแม้ท่านจะถูกกลั่นแกล้งก็ตาม ท่านได้ใช้ระยะเวลา ความจริง และความถูกต้องเป็นเครื่องพิสูจน์ ความผิดหรือข้อกล่าวหาต่างๆ จนท่านพ้นมลทินในทุกข้อกล่าวหา

4. การใช้อัตลักษณ์ตัวตนเพื่อสร้างความศรัทธา ครุบาเจ้าศรีวิชัยได้ใช้ความเป็นตัวตนของ ท่านในการสร้างศรัทธาบารมีให้เกิดขึ้น ท่านไม่จำเป็นต้องป่าวประกาศ โฆษณาประชาสัมพันธ์ หรือ คอยสั่งการให้ลูกศิษย์ประโคมครุความดีต่างๆ ให้ผู้อื่นรับรู้ แต่ท่านใช้ความเป็นตัวตนของท่านเอง ใช้

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

วัตรปฏิบัติของท่านเองในการสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้น อาทิ การเจริญเมตตา การสวดมนต์ภาวนา (बारमी 30 ทัก เป็นต้น) การปฏิบัติธรรมธุดงค์วัตร และที่สำคัญคือ ท่านได้ใช้ขันติบารมีธรรม เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้น

บทสรุป

พระสงฆ์มีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมเป็นอย่างยิ่งตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สังคมไทยนั้นเป็นสังคมเมืองพุทธ พระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น การพัฒนาด้านจิต คุณธรรมจริยธรรม ส่งเสริมกระบวนการพัฒนาสังคมเพื่อให้สังคมสงบสุข ร่มเย็น

คำว่า “ครุบา” เป็นคำพิเศษที่มีความเหมาะสมกับผู้ที่มีความพิเศษเท่านั้น ซึ่งพระภิกษุทั่วไปไม่มีสิทธิ์ใช้ หรือแต่งตั้งตัวเองเป็นครุบา และแม้แต่ครุบาเจ้าศรีวิชัย ท่านก็ไม่ได้เรียกตนเองว่า ครุบา แต่เรียกว่า พระ ตามสมณินิยมทั่วไป ซึ่งปรากฏในเอกสารหลายฉบับที่ถูกเขียนขึ้นในยุคสมัยของครุบาเจ้าศรีวิชัย ที่จะเขียนถึงครุบาว่า “พระศรีวิชัย” ครุบาเจ้าศรีวิชัย เป็นครุบาที่มีความสำคัญมากที่สุด ในประวัติศาสตร์ความเป็นครุบาของพระสงฆ์ในดินแดนลันนา ถึงแม้ว่าจะมีพระสงฆ์รูปอื่นๆ ที่ได้รับการเรียกขานว่า “ครุบา” หลายรูปก็ตามที การที่ครุบาเจ้าศรีวิชัยกลายเป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดัง เป็นที่ยอมรับของชาวลันนาและคนไทยก็เนื่องด้วยวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัดของท่าน คือเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ท่านเป็นสัญลักษณ์หรือตัวแทนของการต่อสู้ทางอุดมการณ์ด้านศาสนา ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อยุคปฏิรูปการปกครองในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5-6 เป็นผู้นำในการก่อสร้างปฏิสังขรณ์โบราณสถานถาวรวัตถุจำนวนมากมายทั่วแผ่นดินลันนา เป็นการทูลบำรุงพระพุทธศาสนาของผู้ศรัทธาร่วมกันกับครุบาศรีวิชัย ให้พระพุทธศาสนาอยู่คู่ราบเท่าห้าพันปี

ครุบาเจ้าศรีวิชัย นามเดิม “ดินเพื่อน” “อินตาเพื่อน” “ฟ้าฮ้อง” เกิดวันอังคารที่ 11 มิถุนายน 2421 ตรงกับปีชาล ที่ บ้านปาง ตำบลศรีวิชัย (เดิมเรียกตำบลแม่ตืน) อำเภอสี จังหวัดลำพูน และมรณภาพเมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2482 ครุบาเจ้าศรีวิชัยบรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุ 17 ปี และอุปสมบทเมื่ออายุ 21 ปีที่วัดบ้านโฮ้งหลวง โดยมีพระอุปัชฌาย์ชื่อ “ครุบา สมณะ” ได้รับฉายาว่า “สิริวิชัยภิกขุ” หรือพระศรีวิชัย จากนั้นท่านเดินทางไปศึกษาวิชากัมมัฏฐานที่สำนักคอดยแต่ กับ “ครุบาอุปละ” ที่สำนักคอดยครั้ง กับ “ครุบาโปธา” และสำนักคอดยคำ กับ “ครุบาเมธา” ซึ่งวัตรปฏิบัติของครุบาศรีวิชัยมุ่งเน้นในเรื่องของการบำเพ็ญสมาธิภาวนาและการเป็น “ต้นบุญ” คือการสาธารณสงเคราะห์ ครุบาศรีวิชัยได้เป็นประธานในการก่อสร้าง รวมถึงบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามเกือบทั่วทั้ง

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก” “Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567

ภาคเหนือ การสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม จึงถือเป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญที่สุดในกระบวนการของครุบาเจ้าศรีวิชัย และผลงานที่นับได้ว่ามีความโดดเด่นและสำคัญเป็นอย่างมากคือ การสร้างหนทางขึ้นดอยสุเทพ ซึ่งครุบาเจ้าศรีวิชัยได้ใช้**ความศรัทธา**มาเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำเนินการทุกครั้ง โดยทั่วไปแล้วความเชื่อหรือความศรัทธาของมนุษย์แบ่งได้เป็น 3 ประเภทคือ 1. ความเชื่อถือในอำนาจอันสูงสุดของพระเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ 2. ความเชื่อในหลักธรรมและกฎศีลธรรมต่าง ๆ และจริยธรรมทั่ว ๆ ไป และ 3. การยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ แต่ทั้งนี้ ศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาก็ปรากฏมีด้วย 4 ประการ ได้แก่ 1. กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง 2. วิปากสัทธา เชื่อวิปาก เชื่อผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง 3. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน และ 4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และคุณสมบัติของบุคคลก็เป็นเหตุปัจจัยด้านหนึ่งที่เป็นเครื่องให้เกิดศรัทธาได้ คือ 1. รูปประมาณ ผู้ถือประมาณในรูปบุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงาม 2. โชนประมาณ ผู้ถือประมาณในเสียง 3. ลูชนประมาณ ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้าหมอง และ 4. ธรรมประมาณ ผู้ถือประมาณในธรรม ฉะนั้น เมื่อเกิดความเชื่อในสิ่งใด ๆ บุคคลสามารถที่จะยึดเอาสิ่งนั้น ๆ มาเป็นที่พึ่งที่อาศัย ยึดเหนี่ยวจิตใจให้ระลึกถึงได้ และทำให้เกิดความอุ่นใจแก่ตนเองได้

การสร้างศรัทธาของครุบาเจ้าศรีวิชัย ได้ยึดถือแนวทางการสร้างความศรัทธาตามแนวพุทธศาสนาเป็นสำคัญ งานก่อสร้างและการบูรณะพุทธสถานถือเป็นภาพลักษณ์หลักของครุบาเจ้าศรีวิชัยที่ต้องอาศัยพลังศรัทธาเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งภาพลักษณ์สำคัญ ๆ ของครุบาเจ้าศรีวิชัยมีอยู่ 4 ประการหลัก ๆ ได้แก่ 1. ภาพลักษณ์การเป็น “ตนบุญ” ผู้วิเศษ 2. ภาพลักษณ์การเป็น “เกจิ” รูปสำคัญในพุทธศาสนาไทย 3. ภาพลักษณ์พระนักพัฒนา และ 4. ภาพลักษณ์พระต้นแบบพุทธศาสนาแบบจารีตลันนา ภาพลักษณ์เหล่านี้ได้นำมาสู่การสร้างการมีส่วนร่วมที่เน้นในเรื่องของพลังศรัทธาในการดำเนินการต่าง ๆ ตามกระบวนการของครุบาเจ้าศรีวิชัย โดยเฉพาะในเรื่องของวิถีแห่งศรัทธา ซึ่งวิถีแห่งศรัทธาของครุบาเจ้าศรีวิชัยที่ปรากฏเป็นบทบาทสำคัญที่สร้างศรัทธาแก่พุทธศาสนิกชนลันนาสรุปเป็น 4 ประเด็นคือ 1) บทบาทในทางพุทธศาสนา ที่ครุบาให้ความสำคัญกับการถือสันโดษ ยึดมั่นในศีล วินัยของพระพุทธเจ้ามากกว่ากฎระเบียบของคณะสงฆ์จากส่วนกลาง 2) บทบาทด้านความเชื่อท้องถิ่น ที่มีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง ตนบุญ หรือพญาธรรมิกราช 3) บทบาททางการเมือง และ

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษล้านนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567
4) บทบาทด้านขันติธรรมบารมี บทบาทนี้ถือได้ว่าเป็นบทบาทที่สำคัญมากที่สุดในการสร้างความสำเร็จให้เกิดขึ้นของครุบาเจ้าศรีวิชัย ด้วยวาจาธรรมที่ว่า “มารบมี บารมีบเกิด”

References

- กฤษณา หงส์อุเทน. (2564). “อนุสาวรีย์ครุบาศรีวิชัย ณ เชียงดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่: ปิดตำนานปาฏิหาริย์แห่งอมตะวาจาครุบาศรีวิชัย”. *วารสารวิจิตรศิลป์*. 12(2) : 227-228.
- โชติกา นุ่นชู. (2564). “143 ปี ชาตกาล ครุบาศรีวิชัย เจ้าตนบุญแห่งล้านนาไทย”. *วารสารศิลปวัฒนธรรม*. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : https://www.silpa-mag.com/this-day-in-history/article_33963
- ณัฐพงศ์ ดวงแก้ว. (2559). “การศึกษากระแส “ครุบาคติใหม่” ในภาคเหนือของไทย ทศวรรษ 2530-2550”. *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*. คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- _____. (2562). *ครุบาคติใหม่ แต่งองค์ทรงเครื่อง พุทธศรัทธาหลังกิ่งพุทธกาล*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.
- พระครูปลัดสังวาลย์ เทวสโร (ศรีสุข). (2560). “ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาท กับศาสนาพราหมณ์”. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2552). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ.
- พระมหานันทกฤต ทีปังกรโร, ชันทอง วัฒนะประดิษฐ์ และบรรจบ บรรณรุจิ. (2562). “วิถีแห่งศรัทธาในสหภาพเมียนมา”. *วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร*. 7(5) : 1493.
- พระมหาสง่า อีร์สวโร. (2553). “ครุบา นื่อนาบุญของล้านนา”. ใน *เถรภิเชก พิธิยกยอสมณศักดิ์พระสงฆ์ในล้านนา*. เชียงใหม่ : แม็กซ์พรินติ้ง.
- เพ็ญสุภา สุขคตะ. (2562). “ครุบาเจ้าศรีวิชัย” เป็นบุคคลสำคัญของโลกต่อองค์การยูเนสโก. *วารสารมจร.ทริภูมัยปริทรรศน์*. 3(2) : 107 - 108.
- ภักดี กุละธนา และ ไพโรจน์ ไชยเมืองขึ้น. (2566). การศึกษาคุณลักษณะของครุบาเจ้าศรีวิชัยในฐานะต้นแบบพลเมืองโลก. *วารสารสังคมศาสตร์บูรณาการมหาวิทยาลัยมหิดล*. 10(1) : 134.

รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติ (Proceedings) ครั้งที่ 10 เรื่อง “เอกบุรุษลันนา ครุบาบุคคลสำคัญของโลก”
“Ekkaburut Lanna The Great Kruba; One of the World's” Great Personalities” วันที่ 2 มีนาคม 2567
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
วนิดา ข้าเขียว. (2543). ศาสนาเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ: พรวนการพิมพ์.
สถาบันราชภัฏเชียงใหม่. (2539). พจนานุกรมภาษาถิ่นเหนือ. เชียงใหม่ : ส. ทรัพย์การพิมพ์.
สุวัฒน์ จันทรจำนง. (2540). ปรัชญาและศาสนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.
อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และคนอื่นๆ. (2539). พจนานุกรมศัพท์ล้านนาเฉพาะคำที่ปรากฏในใบลาน.
พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่ : สุวิงศ์บุ๊คเซนเตอร์.
อุดม รุ่งเรืองศรี. (2534). พจนานุกรมล้านนา-ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.